

הסוגיא העשרים וחמש: 'צדוקי' (מח ע"ב-מט ע"א)

מערבו – של מים.

[1] תנו רבנן: מעשה בצדוקי אחד שניסך על גבי רגליו ורגמוהו כל העם באתרוגיהן. ואותו היום נפגמה קרן המזבח והביאו בול של מלח וסתמוהו, לא מפני שהוכשר לעבודה אלא מפני שלא יראה מזבח פגום. שכל מזבח שאין לו לא כבש ולא קרן ולא יסוד ולא ריבוע פסול לעבודה. רבי יוסי בר יהודה אומר: אף הסובב.

ברייתא

מסורת התלמוד

[1] תוספתא סוכה ג טז (מהד' ליברמן, עמ' 270-271). מעשה ... באתרוגיהן – משנה סוכה ד ט. ורגמוהו כל העם באתרוגיהן – השוו יוסף בן מתתיהו, קדמוניות יג, 371; קידושין עג ע"א. ואותו היום נפגמה ... אף הסובב – בבלי זבחים סב ע"א; ירושלמי סוכה ד ח, נד ע"ד; יומא א ה, לט ע"א. שכל מזבח ... אף הסובב – השוו תוספתא מנחות ו יא (מהד' צוקרמנדל, עמ' 520).

רש"י

נפגמה קרן המזבח על ידי אבנים שזרקו בו. בול של מלח מלא אגרוף. לא מפני שיהא המזבח כשר לעבודה בסתימה זו. אלא כדי שלא יראה פגום מפני הכבוד. שכל מזבח בו' להכי אין כשר לעבודה, שכל המזבח שאין לו קרן וכבש ויסוד וריבוע פסול לעבודה, הכי גרסינן, קרן – אבן אמה על אמה ברום אמה לכל קרן, ויסוד – דהיינו אמה כניסה ראשונה, וריבוע – שאינו מרובע, אם חסר אחד מכל אלו – פסול, וטעמא אמר רב הונא בשחיטת קדשים (זבחים סב, א): כל מקום שנאמר המזבח – לעכב, דהכי משמע: המזבח – זהו המזבח העשוי כן, והנך בכולהו כתיב המזבח, על קרנות המזבח באצבעך במלואים (שמות כט), ובכבש כתיב אל פני המזבח (ויקרא ו), והכבש הוא פניו של מזבח שהוא פתחו ועלייתו, וביסוד כתיב אל יסוד המזבח (שם ויקרא ח), ובריבוע כתיב רבוע יהיה המזבח (שמות כז). רבי יוסי בר יהודה אומר אף הסובב מעכבו, דקטבר: כרכוב המזבח זהו הסובב, והרי נאמר בו המזבח, ורבנן סבירא להו זהו הכיור, והכי אמרינן בזבחים בפרק קדשי קדשים (שם זבחים, סב, א).

תקציר

לפי משנה סוכה ד ט אמרו לכוהן המנסך "הגבה ירך" משום שפעם אחת ניסך הכוהן על גבי רגליו ורגמוהו כל העם באתרוגים. סוגיא זו היא כולה ברייתא אחת המספרת סיפור דומה: כוהן צדוקי ניסך על גבי רגליו ונרגם באתרוגים. קרן אחת של המזבח נפגמה על ידי הרגימה, וסתמוה בבול של מלח.

הניתוח עוסק ביחס שבין הסיפור שבמשנה לבין זה שבברייתא ובמקבילותיה בתוספתא סוכה ג טז ובירושלמי סוכה ג ח, נד ע"ד. המעשה שבמשנה, ולפיו ניסך הכוהן על גבי רגליו בטעות, הוא עיבוד של המעשה שבברייתא שלפיו היה הכוהן צדוקי שהתנגד לניסוך המים. המעשה שבברייתא הוא גלגול של מעשה בינאי המלך המסופר על ידי יוסף בן מתתיהו בקדמוניות יג, 372, אך לסיפור המקורי על ינאי המלך לא היה קשר לניסוך המים.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

סוגיא זו אינה אלא ברייתא אחת, ובה מעשה מימי הבית בכהן צדוקי ובניסוך המים. אין ספק שלמעשה זה יש קשר למסופר במשנתנו, סוכה ד ט: "ולמנסך אומר לו: הגבה ירך, שפעם אחד נסך אחד על גבי רגליו ורגמוהו כל העם באתרוגיהן". אבל בעוד שמהמסופר במשנה עולה שהמנסך ניסך על גבי רגליו בטעות, ולכן אומרים לו "הגבה ירך", כדי שלא יחטיא את הספלים, הרי שמהמסופר בברייתא עולה שהמנסך צדוקי היה, ובכך נרמז שניסך על גבי רגליו בדווקא.

המקבילות לברייתא שלנו

מקבילה לברייתא שלנו בבבלי מצאנו בתוספתא סוכה ג טז (מהד' ליברמן, עמ' 270-271):

מימתיי מנסכין אותן? עם איברי תמיד. שכבר היה מעשה בביתסי אחד שניסך על רגליו ורגמוהו כל העם באתרוגיהן ונפגמה קרנו של מזבח ובטלה עבודה בו ביום עד שהביאו גוש אחד של מלח ונתנו עליו כדי שלא יראה מזבח פגום. שכל מזבח שאין לו לא קרן ולא כבש ולא יסוד – פסול. ר' יוסה בי ר' יהודה או': אף הסובב.

ישנם כמה הבדלים בין נוסח הברייתא שבתוספתא לזו שבבבלי:

1. בתוספתא מצאנו "ביתסי" במקום "צדוקי" בבבלי.
2. כפי שהעיר שאול ליברמן,¹ מן תוספתא משתמע שגוש המלח הכשיר את המזבח לעבודה, בעוד שבברייתא שבבבלי נאמר שגוש המלח שימש רק לטיפול קוסמטי אבל לא הכשיר את המזבח לעבודה. וכפי שעולה מן הברייתא בבבלי מצאנו בירושלמי סוכה ד ח, נד ע"ד (= יומא א ה, לט ע"א). בירושלמי אמנם אין מקבילה לרישא של הברייתא, ומסתמכים בעצם הסיפור על מה שנאמר במשנה, אולם יש מקבילה לסיפא של הברייתא:

צווחה עליהן העזרה: צאו מיכן צאו מיכן בני עלי, טימאתן בית אלהינו. בו ביום נפגמה קרן המזבח ונתנו עליו גוש של מלח שלא יהא נראה כפגום, שכל מזבח שאין לו קרן וסובב ויסוד פגום הוא.

3. בתוספתא מובאת הברייתא בתוך הקשר החסר בבבלי: "מימתיי מנסכין אותן? עם איברי תמיד. שכבר היה מעשה בביתסי אחד...". כלומר: מטרת המעשה היא לספק הוכחה לכך

1 ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ד, סוכה, ניו יורק תשכ"ב, עמ' 882. ליברמן מרחיק לכת וקובע שלפי התוספתא הסיד רק נקף מעט, העבודה לא נפטלה כלל, וביטלו זמנית את העבודה מפני מראית עין בלבד. אולם דבר זה לא נאמר בתוספתא; ואדרבה, מהסיפא של התוספתא: "שכל מזבח שאין לו לא קרן ולא כבש ולא יסוד – פסול. ר' יוסה בי ר' יהודה או': אף הסובב", משתמע שהקרן נפגמה פגימה ממשית שפטלה את העבודה.

שמנסכים את המים עם איברי התמיד של שחר, שהרי אם בטלה העבודה בו ביום, עלינו להניח שניסוך המים התרחש עם שחר.²

היחס בין המשנה לברייתא

מה קדם למה? האם בסיפור המקורי סופר על צדוקי שניסך על גבי רגליו בכוונה, או על מנסך שניסך על גבי רגליו בטעות, וכפי שמצאנו במשנתנו? כבר ראינו לעיל, בדיון בפרק ד, סוגיא ג, 'ערבה', מג ע"ב-מד ע"א, שרבי השמיט ממשנתו את המסורת שלפיה הצדוקים התנגדו לחיבוט הערבה בשבת, ולא זו בלבד אלא אף את עצם הההלכה שחובטין בערבה – הלכה אשר לה התנגדו הצדוקים. אולם שם פירשנו שרבי עצמו לא סבר שחובטים בערבה ממש, לא בשבת ולא בחול, ופירש את החיבוט שבמקורות שהיו לפניו באופן אחר והעמידו על כפיפת ראשי הערבות על גבי המזבח.³ במשנתנו, לעומת זאת, תיאר רבי בפרוטרוט את ניסוך המים, וקשה להבין מה ראה לעמעם את הסיפור על הצדוקי החוטא ולהעמידו בכהן שטעה.

ואף על פי כן, לאור הדמיון בין יחס המשנה לברייתא שבתוספתא כאן ובהלכה של ערבה, נראה ברור שרבי הוא שקיצר את הסיפור שבברייתא. רבי הפך סיפור על צדוקי שניסך על רגליו במקום לתוך הספלים שעל גבי המזבח לסיפור על מנסך שלא הגביה ידו די הצורך ולכן ניסך על רגליו, כך שרגימת העם את הכהן באתרוגים מצטיירת כתגובה לרשלנותו, ולא להלכה שבידו או להיותו צדוקי או להתנגדותו לניסוך המים. וכיוצא בזה מצאנו במעשה שבפרה ובמעשה שביומא, שרבי עמעם את הפולמוס שבמחלוקת הפרושים והצדוקים בכל הקשור לעבודת המקדש,⁴ ונתן ביטוי במשנתו רק למחלוקת בין הפרושים לצדוקים בענייני טומאה וטהרה, שאינן מעידות על כך שסדרי העבודה התנהלו אי-פעם על פי ההלכה הצדוקית.⁵ ונראה שהברייתות יסודן סמוך לאחר החורבן, כשהתנאים באו עדיין במגע עם שיירי הצדוקים, ואפשר שאף ציפו לבנייה מחודשת של המקדש במהרה. אולם עד לימי רבי הפך כל זה לא רלוונטי, ומה שהתבקש הוא אידאליזציה של ימי הבית כתור הזהב וכמושא לשאיפות לעתיד לבוא. הצגת כהני הבית כמי שלא תמיד הקפידו על ההלכה כפי שהיא משתקפת בדברי התנאים היתה מקלקלת את התמונה הזאת, והיתה גם מערערת על הניסיון להציג את מסורות חז"ל כתורה שבעל פה שנמסרה איש מפי איש משה רבינו: אלו שאינם נמנים על החכמים עלולים לשאול אם אכן המסורת שבידי החכמים אמינה יותר מההלכות שעל פיהן נהגו כהני הבית.

הברייתא שבבבלי, הברייתא שבתוספתא והדיון שבירושלמי

הסיפור המקורי הוא אפוא זה שבברייתא. לפי הברייתא שבבבלי מדובר במעשה בצדוקי, ואילו לפי התוספתא מדובר במעשה בביתסי. ואכן, הכינוי 'צדוקין' רווח בכל מקורות ספרות חז"ל – משנה, מדרשי הלכה ותלמודים – חוץ מן התוספתא, שבה רווח הכינוי 'ביתסין'. במשנה מופיע תמיד 'צדוקי, צדוקין', פרט למשנה מנחות י ג, בנוגע למועד "מחרת השבת" ולקצירת העומר, שם

2 כך פירש בעל חסדי דוד, ושאל ליברמן הסכים לדעתו בחיבורו תוספתא ראשונים, כרך א, ירושלים תרצ"ז, עמ' 200. אולם בחיבורו תוספתא כפשוטה (לעיל, הערה 1), עמ' 881, חזר בו ליברמן והסביר שאין קשר בין "מימתיי מנסכין אותן? עם איברי תמיד" לבין הבא אחריו: "שכבר היה מעשה בביתסי אחד", אלא המשפט "שכבר היה מעשה בביתסי אחד" הוא גירסא חלופית ל"שפעם אחד נסך אחד על גבי רגליו ורגמוהו כל העם באתרוגיהן" שבמשנה, וכמו הסיפור שבמשנה אף המשפט שבתוספתא דבוק למשנתנו: "ולמנסך אומרים לו הגבה ירך, שכבר היה מעשה בביתסי אחד...". אולם פשוט הוא שאם ניסך המנסך על רגליו בכוונה אין טעם להעיר לו "הגבה ירך", ושהפתיחה שבמשנה אינה מתאימה אלא לשיטת המשנה, שניסך על רגליו בטעות.

3 ראו לעיל בדיון בפרק ד, סוגיא ג, 'ערבה', מדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה: מצוות ערבה בספרות התנאים'.
4 לעומת תוספתא יומא א ח, שם שני מעשה בצדוקי שהקטיר עד שהוא בחוץ (ראו מובאה להלן בסמוך). במשנה יומא א ה סתם רבי: "משיביעין אנו עליך במי ששכן שמו בבית הזה שלא תשנה דבר מכל מה שאמרנו לך. והוא פורש ובוכה והן פורשין ובוכין", ולא פירש שמדובר בעניין הקטורת, ובמשנה יומא א ה א הביא את ההלכה הפרושית ללא ציון מיוחד; ולעומת תוספתא פרה ג ח, המספרת על צדוקי שנטמא על ידי רבן יוחנן בן זכאי בכוונה כדי שלא יהיה מעורב שמש בשעת שרפת הפרה (ראו מובאה להלן בסמוך). במשנה פרה ג ז שנינו רק ש"מטמאים היו את הכהן ... מפני הצדוקים", ולא נקט רבי את המעשה המעיד על כך שהכהנים עצמם היו צדוקים ונהגו על פי ההלכה הצדוקית.

5 ראו משנה פרה ג ז שצוינה בהערה הקודמת, וכן משנה ידיים ד ו-ח. ובעניינים אלו אין רמז לכך שסדרי העבודה במקדש התנהלו אי-פעם על פי ההלכה הצדוקית.

מופיע "בייתוסין". לאור הדעה הרווחת בימינו, ש'בייתוסין', 'ביתסין' = 'בית (א)סין' = איסיים, כך גם מתבקש, כפי שרומז יעקב זוסמן,⁶ שכן הלוח של קומראן לא התקבל על דעת הכהנים הצדוקים בירושלים, ולוח השמש היה ייחודי לספר היובלים ולכת קומראן, המזוהים עם האיסיים, ואפשר שחילוקי דעות בעניין הלוח הם שגרמו לפילוג בין האיסיים לצדוקים.⁷ בענייני טומאה וטהרה היו ההלכה הצדוקית והאיסיית דומות, וניתן להבין את החילופים בין צדוקי לביתסין/בייתוסין בעניינים אלו. אולם בענייני המקדש מתבקש דווקא הכינוי 'צדוקי' לכהני הבית שעמם התפלמסו הפרושים, שהרי בית סין פרש מהזרם המרכזי והתגורר בקומראן או במקומות אחרים מחוץ לירושלים, והם לא היו הכהנים האחראים לעבודה, שעמם התפלמסו הפרושים בשעת העבודה. ואכן, זוסמן טוען שם שהכינוי 'ביתסין' בתוספתא כאן ובמקומות אחרים מקורו "כנראה בענף אחד של מסורת תנאית – מסורת מאוחרת יחסית כנראה".⁸

וכיוצא בזה נראה שגם המסורת שבבבלי ובירושלמי, שלפיה גוש המלח לא הכשיר את העבודה אלא היה עניין אסתטי בלבד, אף היא פרשנות מקורית ונכונה לסיפור, שכן כך נרמז גם בתוספתא: "כדי שלא יראה מזבח פגום". אמנם בתוספתא נאמר גם "ונפגמה קרנו של מזבח ובטלה עבודה בו ביום עד שהביאו גוש של מלח", ומשמע מכאן שגוש המלח הכשיר את העבודה מכאן ולהבא, אולם נראה שבצדק פירשו בבבלי שאין קשר בין שני המשפטים ושיש להבין: "נפגמה קרנו של מזבח" עד כדי כך שנאלצו להביא גוש מלח מטעמים אסתטיים, ובכל זאת בטלה עבודה בו ביום, ואחר כך בנו קרן חדשה.

לעומת המקבילות שבמשנה, בתוספתא ובבבלי, בירושלמי לא מצאנו את נוסח הסיפור עצמו, אבל מצאנו סוגיא המוסבת על משנתנו בירושלמי סוכה ד ח, נד ע"ד (= יומא א ה, לט ע"א), המשווה בין המעשה שלנו לשני מעשים נוספים בצדוקים. אחד מהם מובא בתוספתא יומא א ח (מהד' ליברמן, עמ' 222-223) ובמקבילות, והשני, בתוספתא פרה ג ח (מהד' צוקרמנדל, עמ' 632). בתוספתא יומא א ח שנוי:

ולמה צרכו להשביעו? שכבר היה מעשה בביתסין אחד שהקטיר עד שהוא בחוץ ויצאה ענן הקטרת והרתיע את כל הבית, שהיו ביתסין או: יקטיר עד שהוא בחוץ, שני: וכסה ענן (ויקרא טז יג). אמרו להם חכמים: והלא כבר נאמר: ונתן את הקטרת על האש לפני ה' (שם) – הא כל המקטיר אין מקטיר אלא בפנים. אם כן, למה נאמר: וכסה ענן הקטרת (שם)? מלמד שנותן בהן מעלה עשן, הא אם לא נתן בה מעלה עשן – חייב מיתה. כשיצא, אמר: לאביו: כל ימיכם הייתם דורשין ולא הייתם עושין עד שעמדתי ועשיתי אני. אמר לו: אע"פ שאנו דורשין ואין אנו עושין, שומעין אנו לדברי חכמים. תמהני עליך אם תאריך ימים. לא שהא שלשה ימים עד שנתנוהו בקברו.

ובתוספתא פרה ג ח שנוי:

ומעשה בצדוקי אחד שהעריב שמשו ובא לשרוף את הפרה וידע בו רבן יוחנן בן זכאי ובא וסמך שתי ידיו עליו ואמר לו: אישי כהן גדול, מה נאה אתה להיות כהן גדול, רד טבול אחד. ירד וטבל ועלה. אחרי שעלה, צרם לו באזנו. אמר לו: בן זכאי, לכשאפנה לך. אמר לו: כשתפנה. לא שהא שלשה ימים עד שנתנוהו בקבר. בא אביו לפני רבן יוחנן בן זכאי, אמר לו: נפנה בני.

לפי התוספתא, בשני מקרים אלו מת הכהן שלושה ימים לאחר המעשה, אולם בירושלמי מובאות מסורות חלוקות בנוגע למקרה של יומא: "מאן דאמר: לא באו ימים קלים עד שמת ... מאן דאמר: יצא חוטמו מזנק תולעים וכמין פרסת עגל בתוך מצחו", כלומר, ייתכן שמת בו במקום וייתכן שמת כעבור מספר ימים (לאו דווקא שלושה). על שני סיפורים אלו ועל הסיפור שלנו נאמר בירושלמי סוכה ד ח:

6 י' זוסמן, "חקר תולדות ההלכה ומגילות מדבר יהודה – ההרורים תלמודיים ראשונים לאור מגילת 'מקצת מעשי התורה'", תרביץ נט (תש"ן), עמ' 30, הערה 81א; עמ' 48-49, הערה 166.
7 ראו ציונים אצל זוסמן, שם, עמ' 30, הערה 81א.
8 שם, עמ' 49, הערה 166.

אית דבעי מימר: היא דפרה היא דסוכה היא דכיפורים. רבי סימון לא אמר כן, אלא: או דפרה ודסוכה חד, ודכיפורים חד; או דפרה ודכיפורים חד, ודסוכה חד. מאן דאמר: לא באו ימים קלים עד שמת, תלתייהו עבד. מאן דאמר: יצא חוטמו מזנק תולעים וכמין פרסת עגל בתוך מצחו, כמאן דאמר: או דפרה ודסוכה חד ודכיפורים חד, או דפרה ודכיפורים חד ודסוכה חד. צווחה עליהן העזרה: צאו מיכן צאו מיכן בני עלי, טימאתן בית אלהינו. בו ביום נפגמה קרן המזבח ונתנו עליו גוש של מלח שלא יהא נראה כפגום, שכל מזבח שאין לו קרן וסובב ויסוד פגום הוא.

אף על פי שהרישא של הברייתא אינה מובאת בירושלמי, פשוט שהסיפור הנדון בירושלמי אינו סיפור במנסך אנונימי שלא הגביה ידו ושפך את המים בטעות על גבי רגליו, כפי שמסופר במשנה, אלא בצדוקי שניסך על רגליו בכוונה, כמו בסיפור שבברייתא, ועשה בכך מעשה בני עלי, טימא את המקדש והתחייב בנפשו. נמצינו למדים שגם הירושלמי מכיר את הסיפור שבברייתא, אף שאינו מביא אלא את הסיפא שלה בעניין פגימת קרן המזבח (וכנוסח הבבלי, שגוש המלח הוא טיפול קוסמטי בלבד).⁹

מן הירושלמי עולה שהכהן נהרג בגלל רגימתו באתרוגים, שכן מובאות שם שתי אפשרויות בנוגע לכהן של יום הכיפורים, אם מת בו במקום או זמן קצר לאחר מכן, ונאמר שאם מת זמן קצר לאחר מכן ניתן לזהותו עם הכהן שמת בגלל רגימתו באתרוגים, וליברמן מסביר שלשיטת הירושלמי רגמוהו לא רק באתרוגים אלא גם באבנים, ולכן ניתן לומר שנפגמה קרן המזבח ממש עד כדי פסילת העבודה. לעומת זאת, בברייתא עצמה כפי שהיא מופיעה בבבלי ובתוספתא, כמו גם לפי הסיפור שבמשנה, הכהן לא מת ולא נרגם אלא באתרוגים, ולפי זה ניתן לומר שהקרן לא נפגמה ממש, אלא הסיד נקלף קצת אבל לא כשיעור הפוסל, ולכן רק נראתה פגומה, כפי שנאמר בתוספתא, ודי היה לתקן רושם זה בעזרת גוש מלח.¹⁰ אולם מכיוון שגם בתוספתא מובאת מיד ההלכה בעניין פסילת המזבח בפגימת קרנו – הלכה שיסודה בתוספתא מנחות ו יא – ואינה מובאת בתוספתא סוכה אלא כדי להבהיר את המעשה שלנו, הדעת נותנת שגם לפי התוספתא, הקרן נפגמה פגימה של ממש, וכפי שפירשו בבבלי, ו"עד שהביאו גוש מלח" לאו דווקא.

רגימת אלכסנדר ינאי באתרוגים ופיתוח הסיפור בברייתא ובמקבילותיה

בעקבות רבים מזהה ליברמן את המסורת הדומיננטית, שלפיה הכהן במקרה זה לא מת אלא נרגם באתרוגים בלבד, עם סיפור שמספר יוסף בן מתתיהו על אלכסנדר ינאי בקדמוניות יג, 372:¹¹

ובני עמו של אלכסנדר עוררו מהומה נגדו, שכן התקוממה האומה עליו בשעה שנעשה חג, וכשעמד על יד המזבח להקריב זרקו בו אתרוגים, שכן חוק הוא אצל היהודים, שיהיו כל אחד בחג הסוכות לולבים של תמרים ואתרוגים.

לעומת זאת, גדליה אלון הצביע על כך שרגימה באתרוגים היא מוטיב המופיע פעם נוספת בבבלי, בקידושין עג ע"א: "דרש ר' זירא במחוזא: גר מותר בממזרת, רגמוהו כולי עלמא באתרוגיהו. אמר רבא: מי איכא דדריש מילתא כי האי בדוכתא דשכיחי גיורי?". לדעת אלון אין שום סיבה אפוא לקשר בין הסיפור המופיע אצל יוסף בן מתתיהו לסיפור שבברייתא שלנו; שניהם נקטו מוטיב ידוע שהוא "ממעשים בכל יום, שזרקו את אתרוגיהם על מי שביקשו לעולבו".¹²

אם נשווה בין הסיפור שלנו לבין שני הסיפורים האחרים על רגימה באתרוגים – הסיפור של יוסף בן מתתיהו על ינאי והסיפור שבבבלי על רבי זירא – פשיטא שיש קשר הדוק יותר בין זה

9 וראו ל' מוסקוביץ, "עוד על 'הברייתות החסרות' בירושלמי", *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 61 (1995), pp. 1-21.

10 ליברמן (לעיל, הערה 1), עמ' 881-882.

11 ליברמן, שם, עמ' 881, וציטוטים שם.

12 ג' אלון, "עמדת הפרושים כלפי שלטון רומי ובית הורדוס", בתוך: הנ"ל, מחקרים בתולדות ישראל, כרך א, תל אביב תשי"ז, עמ' 36-37, הערה 34.

שלנו לזה של יוסף בן מתתיהו מאשר בין שניהם לבין הסיפור על רבי זירא במחוזא: כאן וכאן, ולא שם, מצאנו כהן הנרגם באתרוגים בימי הבית השני בעומדו ליד המזבח. ולא זו בלבד אלא אף היות הכהן שלנו צדוקי קושר אותו עם אלכסנדר ינאי. אמנם, יוסף אינו מזכיר את הדבר במפורש כאן, אולם במקומות אחרים הוא רומז על כך שלפחות במשך תקופה מסוימת היה מתח בין אלכסנדר ינאי לפרושים, ורק בסוף חייו יעץ לאשתו להתפייס עמם,¹³ והרג חכמי הפרושים על ידי ינאי מוזכר כמה פעמים בבבלי ובסכוליון למגילת תענית.¹⁴

ואכן נראה שיש במקורות שלנו הד לסיפור זה. אולם דווקא העובדה שניסוך המים אינו מוזכר אצל יוסף בן מתתיהו מצביעה על כך שאלמנט ניסוך המים נוסף לסיפור בתקופה מאוחרת יותר. וכפי שהסברנו לעיל, בנספח לפרק ד, סוגיא כא, 'ששון',¹⁵ נראה שניסוך המים נוסד על ידי 'מי שבנה את ההיכל', דהיינו הורדוס.¹⁶ הסילון שדרכו ירדו המים מיוחס בתוספתא סוכה ג יד (מהד' ליברמן, עמ' 270) ל"מי שבנה את ההיכל", ופשוט הוא שאין מקום לניסוך מים דרך סילון כל זמן שאין סילון כזה במזבח, ופשוט הוא שאין מקום לבניית סילון אם לא לשם ניסוך המים. ואף על פי שניסוך המים נמשך מימי הורדוס ועד לחורבן, הדבר עורר אי-נוחות אצל הכהנים ואצל הפרושים כאחד. הפרושים אמנם השלימו עם ניסוך המים על גבי המזבח, אף שמדובר בקרבן שאינו מוזכר בתורה, אולם ישנם סימנים לכך שהם ביקשו להמיר חלקים מהטקס בשמחת בית שואבה רוחנית לאחר מותו של הורדוס, בשלהי ימי הבית.¹⁷ על כל פנים, יש בעצם הצעת קרבן מסוג חדש ובקביעה ש"מי החג חייבין עליהן משום פגול נותר וטמא" (תוספתא סוכה ג יז, מהד' ליברמן, עמ' 270-271) משום 'בל תוסיף', ו'בל תוסיף' זה חמור כפליים כשמדובר בתחום הקדשים. ניסוך לפני ה' של מים זרים אשר לא ציווה, הקרבים על גבי המזבח, היה צריך להיתפס כחילול הקודש בשעת הנהגתו. אף העלינו שם את התאוריה¹⁸ שלפיה מטרת הניסוך היתה הצבעה על המזבח כעל מקום טבור הארץ המחבר בין השמים לשית, שהוא מוסד הארץ, ובין השית לתהום, באמצעות נסך שבתרבות ההלניסטית נועד לאלים הכתוניים התת-קרקעיים, וברור שאם אכן כך הוא, הדבר צריך היה לעורר התנגדות.

לפי זה, ברור שהצדוקים התנגדו לעצם ניסוך המים, ולא דווקא משום שהתנגדו לכל מה שאינו מפורש בתורה או לכל פסק הלכה של הפרושים,¹⁹ אלא משום שמדובר לדעתם בחילול הקודש באמצעות נסך זר שאינו מוזכר בתורה, שיש בו מאפיינים המזכירים עבודה זרה. התנגדות זו באה לידי ביטוי בהסבה שהסבו התנאים את הסיפור שסופר במקורו על ינאי המלך שנרגם באתרוגים ליד המזבח לסיפור על כהן שניסך את המים על רגליו במקום לספלים. בהטותו את המים אל עבר רגליו, ביקש הכהן, לפי הסיפור, להימנע מניסוכם על גבי המזבח לתוך הספלים המובילים לסילון, לשית ולתהום. אין מקום אפוא להצעתם של כמה חוקרים שלפיה הכהן הצדוקי הודה בניסוך המים, אלא סבר שיש לנסכם על יסוד המזבח או במקום אחר, ולא לתוך הספלים.²⁰ אילו ביקש המספר לתאר מחלוקת צדוקים ופרושים בעניין מקום ניסוך המים, היה מספר שכדן זה סירב לעלות על הכבש וניסך את המים אל יסוד המזבח, ולא "על רגליו". מהמשנה ברור שהכהן ניסך את המים על רגליו, לא בעומדו על קרקע העזרה ליד יסוד המזבח, אלא בעומדו במקום הקרנות ליד הספלים, שהרי "הגבה ירך" אומרים לו, ולא: "עלה אל גב המזבח". ואף על פי שלפי

13 יוסף בן מתתיהו, קדמוניות, יג, 401-404.

14 בבלי טוטה מט ע"א; קידושין סו ע"א; סנהדרין יט ע"א; הסכוליון למגילת תענית, ב' בשבט ו"ז באדר.

15 לעיל, בדיון בפרק ד, סוגיא כא, 'ששון', נספח: 'למוצאם ולמשמעם של ניסוך המים ושמחת בית השואבה', מדור 'ניסוך המים'.

16 עיינו שם, הערה 56.

17 שם, מדור 'שמחת בית השואבה וחזרה בתשובה'.

18 ציון בהערה 15 לעיל.

19 ראו J. Rubenstein, "The Sadducees and the Water Libation", *Jewish Quarterly Review* 84 (1994), pp. 417-431.

20 ראו J. Hochman, *Jerusalem Temple Festivities*, London 1910, pp. 85-87; רובנשטיין, שם, עמ' 431-439, וציונים לחוקרים אחרים שם, בהערות 50, 68. בעמ' 444-439 שם מציע רובנשטיין הצעה נוספת: הצדוקי התנגד לניסוך המים בשבת דווקא, כשם שהתנגדו הבייתוסין לחיבוט ערבה בשבת, אף על פי שאין רמז לכך שניסוך זה אירע בשבת, ואין שום איסור לשפוך מים בשבת. רובנשטיין מלווה הצעה זו בדיון ארוך על האפשרות שלפיה לדעת הצדוקים שבת חול המועד אינה נחשבת כחלק מן החג; עיינו שם. הוא מחפש בנרות חילוקי דעות בין פרושים לצדוקים בפרטי טקס שכלל אינו מוכר לא מן המקרא ולא מספרות ימי הבית השני, אף שפרטים אלו לא החכרו בסיפור, אבל משום מה אינו מוכן לקבל לא את המשתמע מן המשנה, שמדובר בשפיכת המים בטעות על ידי כהן שלא הגביה ידו די הצורך (את האפשרות הזאת הוא אינו מזכיר כלל) ולא את ההסבר הפשוט לשנוי בביריתא, שהכהן חילל את הטקס משום שכלל לא רצה להשתתף בו.

פירושנו המשנה מציגה את העניין כטעות, היא הנותנת: מהמשנה עולה בבירור שהגבהת היד היא כדי לא להחטיא את הספלים. אילו נחלקה המשנה על הברייתא גם בעניין המקום שבו עמד הכהן בשעת הניסוך על רגליו, למטה ליד היסוד או על גבי המזבח, ודאי היו מזכירים זאת. כמו כן, הבבלי והירושלמי מביאים את הסיפור מבלי להעיר שלפי הסיפור הכהן ניסך על רגליו ביסוד המזבח ולא על גבי המזבח, והם מביאים את הסיפור בנוגע למשנתנו, ופשוט שלפירוש הבבלי והירושלמי, "הגבה ירך" נאמר לכהן בעומדו ליד הספלים, מחשש פן ישפוך את המים על רגליו בעומדו שם, ולא מחשש פן ירד ליסוד המזבח וינסך את המים על היסוד.